

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА СЕКЦІЯ

Вікторія Буженко
(м. Вінниця)

**ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ ОБРАЗУ ОЛЕНИ ТЕЛІГИ
В РОМАНІ ІРЕН РОЗДОБУДЬКО «НЕЙМОВІРНА. ОДА ДО РАДОСТІ»**

Ірен Роздобудько – одна з найуспішніших письменниць сучасності, яка працює в сегменті популярної літератури. Це авторка, котра неодноразово здобувала перемогу в міжнародному літературному конкурсі «Коронація слова», лауреатка премії «Золотий письменник України». Ірен Роздобудько пише для дорослої і дитячої аудиторій, ілюструє книжки; реалізувала себе як сценаристка та художня керівницка курсу кінодраматургів Київського національного університету театру, кіно і телебачення ім. І. Карпенка-Карого. Свою журналістську професію та кар'єру зуміла поєднати з письменницькою діяльністю.

Для прози Ірен Роздобудько характерна зосередженість на внутрішніх переживаннях героїв, поєднання реального й умовно-фантастичного світів, використання символіки та психологічної метафоризації. Особливе місце в її творчості посідає роман «Неймовірна. Ода до радості», що був презентований у 2022 р. Він присвячений постаті Олени Теліги – самобутньої поетеси й громадсько-політичної діячки. Її трагічна доля стала важливим відображенням української культурної пам'яті. В основі оповіді, як зазначає сама авторка, – сценарій повнометражного художнього фільму «Олена Теліга. Неймовірна» і чотирисерійного однойменного серіалу [4, с. 7]. Попри їх високу оцінку експертною комісією, обидва проекти було відкладено до невизначеного часу. В підсумку можна зазначити, що історія про українську поетесу, створена Ірен Роздобудько, – це байопік, перероблений на роман.

Після виходу книги «Неймовірна. Ода до радості» літературознавиця Роксана Харчук оприлюднила розгорнуту рецензію, в якій проаналізувала роман та висловила свої думки щодо нього. З наукового погляду роман «Неймовірна. Ода до радості» аналізувала Наталя Мельник, що у праці «Імагологічні параметри роману Ірен Роздобудько „Неймовірна. Ода до радості”» охарактеризувала репрезентацію образу Олени Теліги читачами. Вона зосередилася на вивченні етнообразів. Також над осмисленням книги працювала Юлія Ведмеденко. У своїй кваліфікаційній роботі «Жанрово-стильова своєрідність роману „Неймовірна” Ірен Роздобудько» магістрантка насамперед зосередилася на визначенні «жіночий роман» і на основі цього проаналізувала твір, присвячений Олені Телізі.

Мета статті – проаналізувати засоби творення образу Олени Теліги в романі Ірен Роздобудько «Неймовірна. Ода до радості», зокрема визначити основні способи її зображення та їх роль у розкритті характеру героїні. Також увагу зосереджено на інтерпретації художніх прийомів крізь призму біографічного та культурно-історичного контекстів.

Засоби творення образу Олени Теліги в романі «Неймовірна. Ода до радості» умовно можна поділити на прямі (портрет, характеристика через сприйняття інших героїв) та непрямі (вчинки, особливості мовлення, монологи).

Ірен Роздобудько вибудувала свою героїню свідомо. Вона роками рухалася до створення цілісної постаті: живої, екзальтованої, особливої. І їй вдалося написати історію, де Олена Теліга постала цікавим образом. Варто зазначити, що роман «Неймовірна. Ода до радості» – не перша спроба письменниці втілити біографічні факти в художню книгу. Першим був роман «Прилетіла ластівочка» про Миколу Леонтовича та його всесвітньовідомий «Щедрик» (2018).

Передусім варто звернути увагу на те, що найяскравіше авторка подає Олену Телігу через призму сприйняття інших персонажів, завдяки чому формується певний ефект «багатоголосся». Кожен персонаж бачить у ній щось своє, але всі ці погляди сходяться в одному – винятковості. Михайло, найближча до неї людина, чоловік, підкреслює складність характеру, зазначаючи: *«Михайло ніяковіє, адже щоб звикнути до різких змін настрою його „неймовірної“, треба мати неабияке терпіння. Яке терпіння, краще сказати – обожнювання!»* [4, с. 90]. У цьому висловлюванні закладено одразу кілька важливих характеристик: емоційність, непостійність та магнетизм.

Не менш важливим елементом характеристики є вказівка на цілеспрямованість, внутрішню непохитність та найвиразнішу рису Олени Теліги – принциповість. Ця риса характеру яскраво зображується в епізоді, коли пан Ремеславський, балетмейстер Національної Опери, запрошує Олену Телігу на розмову. Він пропонує дівчині безкоштовне навчання в трупі театру, запримітивши її харизму, енергетику, натиск й артистизм. Звісно ж, вона йому відмовила, виправдовуючи це тим, що *«в моїх планах – зреалізуватися на батьківщині»* (діалог відбувся в Чехії) [4, с. 121]. Дуже цікаво цю відмову коментує Зоя, найкраща подруга Олени: *«Вибачте, пане Ремеславський, – скоромовкою каже Зоя. – Оленка, вона така! Коли щось собі намислить – ніколи не відступить»* [4, с. 121]. Тут акцент на вольовому аспекті характеру головної героїні, який править за життєвий орієнтир. Цей яскравий епізод певною мірою готує читача до сприйняття подальших подібних вчинків дівчини як закономірних.

Важливо зазначити, що пряма характеристика Олени Теліги часто має емоційно-оцінний характер. Персонажі реагують на неї, переживають її присутність як подію. Наприклад, Дмитро Донцов із захопленням говорить: *«Ви... Ви ірраціональна! – із захватом видихає він. – Ви не вкладаєтесь у рамки осмисленого світосприйняття! До того ж, ви магнетична жінка. Вам личить і зброя, і бальна сукня. Все гармонійно. Все прекрасно...»* [4, с. 163]. Дмитро Донцов також зауважив суспільну роль Олени Теліги, назвав її представницею національної еліти: *«В становленні нації вирішальна роль належить еліті, – серйозно каже він. – Ви і такі, як ви, Олено, еліта, основа нації... – за вами підуть тисячі»* [4, с. 161].

Цікаво, що поряд із піднесеними характеристиками авторка не уникає й більш буденних або навіть іронічних оцінок, наприклад, діалог Михайла Теліги з пані мірничою в кав'ярні «Оаза»: *«– Пане Михасю, ваша дружина навіжена! – Нехай повеселиться. Не так тут уже й багато розваг... – усміхається Михайло»* [4, с. 137]. Проте подібні несхвалення поетка отримувала лише від людей, які були не пов'язані з мистецтвом і жили звичайним пересічним життям, сповненим заборон та страхів.

Кульмінаційним у плані прямої характеристики є висловлювання, яке фактично підсумовує сприйняття героїні іншими й звучить воно з вуст Івана Рогача: *«Ви... Неймовірна! Про вас складатимуть легенди!»* [14, с. 322]. Ця репліка ніби виходить за межі роману й натякає на історичну долю самої Олени Теліги як постаті, що справді стала легендою.

Показовим є й те, що героїня викликає у людей довіру, бажання відкриватися їй, незважаючи на міць у характері та, власне, голосі. Володимир Багазій підсумував: *«Просто... у вас такі очі. З вами хочеться говорити і говорити, мов на сповіді. Ви про це знаєте?»* [4, с. 327]. Щодо очей, то вони були особливими в жінки, адже мінилися з карого до зеленого й навпаки. Ірен Роздобудько, досліджуючи матеріали біографії й зокрема згадки сучасників Олени Теліги, натрапляла на дві протилежності: хтось називав очі поетки зеленими, дехто ж – карими. Провівши невелике дослідження, письменниця з'ясувала, що очі в Олени Теліги переливалися на світлі й загравали різними відтінками. Згадку про це авторка подала у книзі: *«Потяг виходить з тунелю, і сонце б'є прямо в її обличчя, він бачить, що очі у неї таки зелені, точніше – з яскравим зеленим полиском. Як вони могли щойно бути карими?! Якась містика!»* [4, с. 223].

Прямі засоби характеристики в романі Ірен Роздобудько виконують багатофункціональну основну роль у творенні образу Олени Теліги. Вони окреслюють її зовнішність і риси характеру, а також розкривають внутрішню сутність, показують вплив на оточення, формують уявлення про неї як про особистість виняткову, багатогранну й водночас глибоко людяну.

Розкриття образу Олени Теліги в романі Ірен Роздобудько «Неймовірна. Ода до радості» також значною мірою здійснюється через непряму характеристику. Авторка не нав'язує читачеві готових висновків, а створює ситуації, в яких Олена Теліга розкривається природно, органічно, у своїй поведінці, реакціях, емоційних сплесках і рішеннях. Унаслідок цього формується багатовимірний та цілісний образ жінки.

Однією з найвиразніших рис, що простежується через непряму характеристику, є оптимізм героїні та невичерпний рух. Уже в побутових сценах Олена постає як центр тяжіння, як джерело емоційного піднесення для інших. Це яскраво ілюструє епізод: *«Олена пурхає від столика до столика, тягне за собою кавалькаду друзів і ще купу знайомих і незнайомих, колишніх і нинішніх студентів Академії, пригощає всіх, змушує куштувати, похапцем розпитує рецепти, годує Михайла з рук крихким бізе, залишаючи на його носі цукрову пудру, втягує у вир свята всіх присутніх»* [4, с. 116].

Ця ж риса розкривається й через її захоплення танцями. Танок стає метафорою гармонії, єдності тіла й духу, а також відображенням внутрішньої свободи героїні. Це яскраво видно в епізоді з паном Ремеславським, який вище вже було частково згадано: *«Ремеславський дивиться, як по залі вправно і натхненно кружляють у вальсі Олена і Михайло. Всі їхні рухи досконало точні, пристрасні, елегантні. Обоє мов дві свічки – ще мить, і залять увесь зал»* [4, с. 122]. Повернімося до діалогу між балетмейстром і поеткою. Опісля нього Олена Теліга поринула в роздуми: *«За тим порогом (мається на увазі трупа театру) на неї чекала кар'єра світської левиці, танцюристки, поетки, публіцистки, „руйнівниці сердець” і – далі,*

далі: *все, що можна лише уявити при її „неправильній” вроді і магичній здатності одним порухом чи словом, однією усмішкою чи зблиском мінливих каро-зелених очей повести за собою цілу юрбу молоді будь-якої статі...»* [4, с. 122]. У цьому монолозі героїня рефлексує щодо «втрачених» можливостей і водночас оцінює свою зовнішність. Олену Телігу вважали привабливою майже всі, проте акцентували на тому, що її лінії обличчя були неідеальними. Іван Коровицький присвятив вірш поетці під назвою «Ваше слов'янське обличчя, як у Гарбо» (йдеться про Грету Гарбо, тогочасну кінозірку) [4, с. 90], натякаючи, що в неї такі ж привабливі, а проте «неправильні» риси, як і в знаменитості.

Показовим є й мовлення Олени Теліги, яке відзначається емоційністю та імпульсивністю. Щоб це підкреслити, письменниця часто використовує знак оклику наприкінці речень. Наприклад: *«Та я тут цілими днями тільки те й роблю, що їм! – шаріється Олена і промовляє скоромовкою: – як у Варшаві? Що нового у товаристві? Чи привезли нові журнали, кореспонденцію?! Я дико скучила за новинами! Як вовчиця!! У-у-у!!»* [4, с. 157]. Порівняння з вовчицею можна трактувати як наявність у героїні внутрішньої пристрасті, навіть хижої потреби бути в центрі подій, знати, діяти.

Через мовлення також розкривається її самоусвідомлення, відчуття власної унікальності. Вона не приймає узагальнень і не дозволяє себе знеособлювати: *«Будь-яка? – вона здіймає брови. – Я, ясновельможний, не будь-яка!»* [4, с. 227]. Ця коротка репліка є надзвичайно показовою: у ній сконцентовано характер та внутрішню позицію.

Не менш показовою є мова письменниці. В описах Ірен Роздобудько часто використовує низку художніх засобів: метафори, епітети, порівняння, гіперболи тощо. Наприклад: *«Довколишні містечка схожі на містечка-бізе, що лежать на порцеляновому блюдечку із золотим крайцем; гудуть, мов вулики, пахнуть здобою, кавою, в білих різьблених альтанках грають оркестри»* [4, с. 75]. Розмаїття тропів свідчить про насичення тексту, використано для певної спорідненості з думками Олени Теліги. Вона була людиною творчою, емоційною, інтелектуальною та начитаною, і, ймовірно, саме так поетка описала б містечка пером, якби взялася за таке завдання. Ось ще один приклад: *«Прощання на вокзалі схоже на вир, на зливу, на аргентинське танго, в якому змішались поліфонія вигуків, пристрасть і відчай, любов і пекельний біль»* [4, с. 125].

Промовистими є й учинки, які часто мають імперативний характер. Олена Теліга не відкладає, не сумнівається, а діє рішуче й цілеспрямовано: *«Олена протягає йому теку з рукописами, яку тримає наготові. – Льончику, ось це перешлеш до Львова! – наказує вона. – Це для пана Донцова. Статті і вірші... Хочу почути відгуки і критику! Не забудеш?»* [4, с. 125]. У цьому епізоді проявляється її професійна серйозність. Вона, окрім того, що творить поезію, прагне розвитку, діалогу, взаємодії з інтелектуальним середовищем, до якого дослухається.

Важливим аспектом непрямой характеристики є також здатність героїні до емоційних крайнощів, швидких змін настрою, що, однак, не руйнують її цілісності, а навпаки, підкреслюють живість. Це видно в епізоді, коли Олена Теліга образилася на нерішучість Олега Ольжича й Уласа Самчука стосовно дій, спрямованих

на захист України, що насправді була певною іронією: *«Обидва, похиливши голови, кидаються навздогін... Підшукують слова, які б могли втихомирити їхню „норовливу Кассандру”.* Але слів не треба! Олена обертається до них зі звичною усмішкою на вустах. Бурі як не було!» [4, с. 242].

Проте найглибше непряма характеристика розкриває ідейну сутність Олени Теліги, її світоглядну позицію. Кульмінаційним у цьому плані є рішення залишитися в Києві, попри небезпеку: *«Я нікуди не поїду, друже! Так і перекажіть Олегові. – І, звертаючись до обох чоловіків, безапеляційно промовляє: – І не треба так на мене дивитись. Я не божевільна. Вдруге я з Києва не виїду!»* [4, с. 332–333]. Такий вчинок – це свідомий вибір, який визначає її орієнтири та найкраще характеризує як історичну постать.

Найзнаковішим та найцікавішим засобом вираження головної героїні в романі «Неймовірна. Ода до радості» є художній домисел. Ірен Роздобудько навмисне ввела в текст двох вигаданих персонажів, аби, як пояснила сама письменниця, «Олена говорила» [1]. Створеними авторкою є німець Отто фон Штадт та Агнешка.

Перша зустріч Олени Теліги з німцем Отто відбувається на 39 сторінці. Юнак приїхав до Києва знайти могилу свого покійного батька, що знаходиться десь під Білою Церквою. Місцеві почали насміхатися з Отто, мовляв «буржуй» і «німчура», й не розуміли, що він каже. Але коли дівчина це вгледіла, то не змогла пройти повз. Вона наблизилася до юрби, «вичепила» хлопця й провела до міськради. Так зародилося їхнє знайомство.

Наступна зустріч відбулася в крамниці через кілька років. Олена Теліга саме готувалася до вінчання з Михайлом і раптом зустріла герра Отто, який обирає собі рукавички. Тісний простір таки звів погляди двох людей, і німець упізнав дівчину: *«О, невже це ви, чарівна киянко? О-ле-на?»* [4, с. 100]. Завдяки цьому персонажу письменниці вдається підкреслити магнетизм поетки, її привабливість в очах оточуючих: *«Але я тоді весь день думав про вас...»* [4, с. 101]. Ця зустріч у Празі виявляється несподіваною для обох, проте вже не настільки легкою й невимушеною, як перша. Олена Теліга зросла не стільки роками, скільки внутрішньо, і ніби змогла відчувати певну нещирість у словах німця. Проте вона все ж погоджується випити разом кави.

Розмова переходить до теми незалежності України, і Отто називає це повним абсурдом. Також вони піднімають питання Версальської угоди. Помічаючи, що розмова набуває небажаного характеру, а співрозмовник апелює, м'яко кажучи, не надто прийнятними думками, щаслива наречена вирішує обірвати зустріч. При виході з кав'ярні між ними відбувається ще один короткий діалог, у якому німець ненароком зауважує: *«Ви надто гарна, аби належати комусь одному...»* [4, с. 104]. Ці слова звучать абсурдно, навіть дико й безбожно. Так Ірен Роздобудько розкриває постать Отто фон Штадта не лише крізь призму політичних поглядів, а й через систему його особистісних орієнтирів та цінностей.

Кульмінаційна зустріч цих двох протилежностей відбувається наприкінці твору. Остання розмова є знаковою та найбільш показовою у змалюванні характеру головної героїні. Олену Телігу заарештовують за нібито ворожу діяльність Спілки письменників, головою якої вона була. У проведенні арешту бере участь, зокрема,

й герр Отто. Згодом, уже на місці призначення, німець влаштує розмову з редакторкою «Літавр». Він пропонує доправити її до Німеччини, до трудового табору, а потім – забрати звідти під свою відповідальність. У відповідь він чує заливістий сміх. Саме в цьому виявляється справжня Олена Теліга: гаряча, принципова, смілива. Вона ніколи не погодилася б на підлу втечу й відмову від власної справи. Завдяки образу Отто фон Штадта Ірен Роздобудько увиразнює ці риси навіть для найскептичнішого читача.

Не менш знаковою, проте в іншому аспекті, є героїня Агнешка. У помешканні, де вона проживає з чоловіком Петром, Олена Теліга оселяється після повернення до Києва. Агнешка від першого дня ставиться до поетки вороже, косо зиркає й уникає розмов. Проте одного разу за вечерею гостя помічає в неї синець трохи вище ліктя, що виразно нагадує сліди від пальців. Саме це стає поштовхом до розмови.

Як відомо, Олена Теліга не була затятою феміністкою в сучасному розумінні, проте вона відстоювала доволі прогресивні на той час ідеї. Її шлюб не був традиційним: він ґрунтувався на довірі, щирості та взаємній повазі. Поеткою захоплювалися чоловіки, тягнулися до неї, вона завжди перебувала в центрі уваги. Михайло ставився до цього лояльно й не обмежував її у спілкуванні. Водночас Олена Теліга залишалася йому вірною товаришкою. Такими були її внутрішні переконання. Насильство ж у жодному разі не вкладалося в її світогляд.

Вона наполягає на тому, що те, що відбувається у шлюбі Агнешки, є ненормальним. Перша розмова не приносить результату, проте наступна стає переломною. Олена Теліга промовляє слова, що стають імпульсом до дії: *«Немає нічого страшнішого, ніж звичка. Звикнути до ката?! Тут є люди, котрі не звикли! Я їх щодня бачу в редакції...»* [4, с. 311]. Не менш важливими є й наступні слова: *«Я думаю, що варто зупинитися, віддихатись і поглянути страху прямо в очі... Розпрямитись і самому піти на нього. Мабуть, так...»* [4, с. 312].

Здавалося б, змінити спосіб мислення лише словами неможливо. Проте це таки вдається Олені Телізі. Її іпостась організаторки тісно переплітається з ораторським талантом і вмінням говорити так, щоб достукатися до найпотаємніших глибин людської душі. Поетці вдалося пробудити в Агнешці щось нове – відчайдушне, сильне й досі незвідане. Вона змогла подарувати цій жінці надію та внутрішню опору. Чоловік Агнешки, Петро, доносив німцям на «зрадників». Коли до Олени й Михайла Теліг завітав Олег Ольжич і запропонував тікати, Петро, вирішивши, що вони справді зникнуть, поспішив до комендатури. Проте зіштовхнувся з перешкодою: *«Агнешка затуляє собою прохід. – Ти нікуди не підеш! (...) Не пушу. Ти бігаєш до комендатури. Я знаю. Вирячивши на дружину очі й орудуючи обома руками, Петро відкидає Агнешку від дверей. (...) Та вперто повертається на місце, щосили чіпляється за одвірок. – Не пушу! Ця жінка має жити! Петро ударом валить Агнешку на підлогу, гамселить ногами. (...) – Ця жінка має жити... Вона має жити... – шепоче вона»* [4, с. 334]. Попри жорстоке побиття, вона не відступає. І хоча ця спроба була невдалою, сам факт опору є надзвичайно важливим. Саме цього прагнула навчити її Олена Теліга – не мовчати, не звикати, не користися страху. І їй це вдалося: вона посіяла в душі Агнешки зерно внутрішнього визволення від чоловіка-тирана.

Непряма характеристика в романі Ірен Роздобудько є ефективним засобом творення образу Олени Теліги. Через дії, мовлення та взаємодію з іншими персонажами авторка створює образ жінки, яка живе на повну силу, мислить незалежно, відчуває глибоко і діє рішуче. Це особистість, яка не вписується у звичні рамки, але саме завдяки цьому й стає центром тяжіння.

Література

1. Ірен Роздобудько представляє новий роман «Неймовірна. Ода до радості». Книгарня «Є». 2022. URL: <https://youtu.be/jLUpHVeR-S4?si=sp1q1LaMOIOP11VG> (дата звернення: 24.01.2026).
2. Кулик Ж. І. Громадсько-політична та культурницька діяльність Олени Теліги: дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2014. 207 с.
3. Миронець Н. І. Олена Теліга. Київ, 2009. 64 с.
4. Роздобудько І. В. Неймовірна. Ода до радості: Роман. Київ: Нора-Друк, 2022. 368 с.
5. Роздобудько Ірен Віталіївна. Віртуальний музей Інституту журналістики. URL: <http://labs.journ.univ.kiev.ua/spring2017/роздобудько-ірен-віталіївна/> (дата звернення: 24.01.2026).
6. Сливка Л. З. Тлумачення буття української жінки у творчості Олени Теліги: смислові аспекти: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2016. 19 с.

Ангеліна Бурка
(*м. Ізмаїл*)

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ РІДНОГО КРАЮ У ШКОЛАХ ІЗ ВИКЛАДАННЯМ МОВИ НАЦІОНАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ ПОЛІЕТНІЧНОГО ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Сучасні тенденції освіти в Україні пов'язані з реформуванням змісту навчання, значною мірою зорієнтованого на компетентнісний підхід та впровадження інноваційних педагогічних технологій. Компетентнісна парадигма є суттєвим чинником оновлення і літературної освіти, що диктується об'єктивними суспільними процесами глобалізації та інтеграції. У зв'язку з цим науковці пропонують «чотиривимірну модель розроблення освітніх програм: навчатися знати (пізнавати, вчитися); навчатися застосовувати знання (діяти); навчатися бути (жити у злагоді з собою); навчатися жити разом» [5, с. 4].

У цих умовах вельми значну роль відіграє вивчення літератури рідного краю, що виступає складником філологічної освіти й національно-патріотичного виховання та сприяє міжкультурному діалогу. Особливої актуальності означені освітні процеси набувають у школах із викладанням мов національних спільнот поліетнічного Півдня України, де важливим компонентом літературної освіти є вивчення літератури рідного краю з урахуванням його загальнонаціонального контексту і регіональної специфіки. Такий підхід сприяє формуванню культурної ідентичності